

TIJORAT BANKLARINING MOLIYA BOZORI RIVOJLANISHIDAGI AHAMIYATI

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya akademiyasi magistranti
Qarayev Jasur Bakir o'g'li

Annotatsiya: *Ushbu maqolada respublikada tijorat banklarini rivojlantirish haqida gap boradi. Hozirgi kunda, moliya bozorini tijorat banklari tomonidan investitsiya va emission faoliyatini rivojlantirish bir maromda va xatarsiz muomalada bo'lishi uchun mazkur sohaga oid qonuniy me'yorlarni davr talablari darajasida ishlab chiqish hamda ularni doimiy ravishda takomillashtirib borishni, oddiy fuqarodan tortib, to davlat organlarigacha qimmatli qog'ozlar bozorining barcha ishtirokchilari tomonidan qonunchilikka rioya etilishini nazorat qilishni o'zida uyg'unlashtiruvchi tizim zarur hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *rivojlanish, tijorat banki, talaba, o'qituvchi.*

Respublikaning bank tuzilmasidagi tub o'zgarishlar iqtisodiyotning barcha tarmoqlarining jadal rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, bu birinchi navbatda ta'lim bilan bog'liq. Bank tuzilmasidagi o'zgarishlar xorijiy mamlakatlar tajribasi va moliya sohasidagi global tendentsiyalarni o'rganish bilan sodir bo'ladi. Belgilangan rejalarini amalga oshirish uchun 2020-yil 12-mayda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2020-2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni qabul qilindi. Ushbu farmon bilan O'zbekiston Respublikasining 2020-2025-yillarga mo'ljallangan bank tizimini isloh qilish strategiyasi, O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish bo'yicha "Yo'l xaritasi" hamda strategiyani amalga oshirishning maqsadli ko'rsatkichlari tasdiqlandi.

Shuni ta'kidlash kerakki, moliyaviy va inson resurslaridan samarali foydalanish, bank tizimida davlatning ustun mavqei natijasida korporativ boshqaruv va risklarni boshqarish tizimlarining to'g'ri holati; davlat ishtirokidagi banklar tomonidan ustuvor dasturlar, sektorlar va davlat korxonalariga bozordan past stavkalarda kreditlar beradigan an'anaviy "rivojlanish banklari" funksiyalarini amalga oshirish; likvidlik va kapitalning etariligi ko'rsatkichlarining oshishi bilan kreditlashning yuqori o'sish sur'atlari banklarning barqarorlik darajasini aks ettiradi va ushbu tizimda tub islohotlarni amalga oshirish zarurligini yaratdi.

Mamlakatimizda va dunyoning boshqa mamlakatlarida bank tizimi islohotlarining ijobiy va salbiy tomonlarini o'rganish islohotlar jarayonida asosiy xavflarni aniqlash va ularni minimallashtirishga qaratilgan bo'lib, bu muhim xulosalarni shakllantirishga imkon berdi.

Birinchi, bank tizimidagi davlat ulushining pasayishi bank tizimini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Ijtimoiy yo'naltirilgan model o'zining afzalliklari va kamchiliklariga ega. Muayyan mamlakatning konteksti va xususiyatlariga qarab, bunday model iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy taraqqiyotga erishish uchun samarali vosita bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, u iqtisodiy innovatsiya muammosiga duch kelishi va xususiy sektorning o'sishiga to'siqlik

qilishi mumkin. Bu barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash uchun davlat tomonidan tartibga solish va tadbirkorlik erkinligi o'rtasidagi muvozanatni talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Liberal bozor modelini shakllantiradi, uning doirasida ish haqi cheklovlari olib tashlanadi va davlat korxonalari xususiylashtiriladi. O'zbekistonda o'z-o'zini moliyalashtirishni rivojlantirish va ishlab chiqarish sohasida funksional kapitalni shakllantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Asosiy e'tibor moliyaviy-kredit mexanizmini takomillashtirish va bozor ishtirokchilari o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan. O'zbekiston kredit munosabatlarida o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishga va tijorat banklarini iqtisodiy jarayonlarga faolroq jalb etishga intilmoqda. Kredit munosabatlari ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi va kengaytirilgan takror ishlab chiqarish uchun kapital manbalarini shakllantirish uchun muhim rag'bat bo'lib xizmat qiladi.

Tijorat banklarining ishtiroki, shuningdek, iqtisodiyot samaradorligini oshirish va zarur infratuzilmani rivojlantirishning muhim tarkibiy qismidir. Moliya tizimini rivojlantirish va tijorat banklarini jalb etish borasidagi ushbu qadamlar O'zbekistonning iqtisodiy o'sishini jadallashtirish va qulay investitsiya muhitini yaratishga xizmat qilishi mumkin.

Tijorat banklari O'zbekiston Respublikasining zamonaviy bozor iqtisodiyotida muhim rol o'ynaydi va turli funksiyalarni bajaradi.

Birinchidan, ular aholi va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar bo'sh pul mablag'larini to'plashi va saqlashi mumkin bo'lgan joy. Banklar jamg'arma va depozit xizmatlarini taqdim etadilar, bu esa odamlarga o'z jamg'armalarini xavfsiz saqlash va ulardan foiz olish imkonini beradi. Shuningdek, ular tadbirkorlar va korxonalariga kreditlar va moliyaviy yordam ko'rsatadilar.

Ikkinchidan, tijorat banklari resurslarni taqsimlashda vositachi rolini o'ynaydi. Ular depozitlardan bo'sh mablag'larni yig'adilar va ularni turli loyihalar va korxonalariga kreditlar va investitsiyalar shaklida joylashtiradilar. Shunday qilib, banklar resurslardan samarali foydalanishga va umuman iqtisodiyotni rivojlantirishga yordam beradi.

Uchinchidan, tijorat banklari to'lovlar va hisob-kitoblar sohasida muhim funktsiyaga ega. Ular tez va xavfsiz pul aylanishini, to'lovlarni qayta ishlashni va mijozlar o'rtasida o'tkazmalarni ta'minlaydi. Bu pul muomalasi xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi va hisob-kitob jarayonlarini tezlashtiradi.

To'rtinchidan, ular davlat pul-kredit siyosatini amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ular pul taklifi va foiz stavkalarini tartibga solishda ishtirok etadilar, kreditlar berishadi va Markaziy bankning pul-kredit siyosatini o'tkazish kanali hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi bank tizimi shakllanishining boshlanishi 1991 yil deb hisoblanadi, bu yil davlat mustaqilligi boshlanganida tashkil etilgan

Markaziy bank respublikaning tijorat banklari ustidan nazorat va nazorat funksiyalarini amalga oshiruvchi, shuningdek, milliy valyutani ta'minlash maqsadida pul muomalasini tartibga soluvchi oliy organ sifatida. Ushbu sohani tartibga soluvchi birinchi normativ- huquqiy hujjatlardan biri 1995 yilda qabul qilingan "Markaziy bank to'g'risida" gi qonun edi. O'zbekistonda bank faoliyatining huquqiy asoslarini shakllantirishning navbatdagi bosqichi 1996 yilda qabul qilingan. "Banklar va bank faoliyati to'g'risida" gi qonun [5], bu xo'jalik yurituvchi subyektlar va aholini kredit resurslari bilan ta'minlashni o'z ichiga olgan tijorat bank muassasalari tarmog'ini shakllantirishni boshladi. Keyinchalik, O'zbekiston

Respublikasi bank tizimining me'yoriy-huquqiy bazasi sezilarli o'zgarishlarga duch keldi, shu jumladan Bazal bank nazorati qo'mitasi va xalqaro amaliyot tavsiyalariga muvofiq moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarini joriy etish orqali.

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning hozirgi bosqichida O'zbekistonning o'ttiz uchta tijorat bankini o'z ichiga olgan bank tizimi juda barqaror faoliyat yuritib, ko'plab bank xizmatlarini, shu jumladan innovatsion xizmatlarni taqdim etmoqda. Respublikadagi rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, har yuz ming mehnatga layoqatli aholiga tijorat banklarining qariyb 50 ta filiali to'g'ri keladi, jismoniy shaxslarning bank hisobvaraqlari soni esa kattalar sonidan 1,2 baravar ko'pdir [6].

O'zbekistonda bank sektorini rivojlantirishning asosiy muammosi davlat ishtirokining yuqori ulushiga ega bo'lishdir - o'ttiz uchta bankdan o'n ikkitasi markazlashgan, davlat kapitali jami kapitalning 87% dan ortig'ini, aktivlar esa bank tizimi jami aktivlarining 85% dan ortig'ini tashkil etadi [6]. 2017 yildan boshlab mamlakat hukumati milliy iqtisodiyotni, shu jumladan bank sektorini liberallashtirishga, banklarning raqobatbardoshligini oshirishga, innovatsion bank xizmatlari ulushini oshirishga qaratilgan strategik choralarni ko'rmoqda.

Ikkinchidan, davlat banklarini xususiylashtirish nufuzli va sifatli aktsiyadorlarga ilg'or texnologik echimlar, bank faoliyatining eng yaxshi amaliyotlari va etarli moliyaviy imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlashi kerak

Uchinchidan, muvaffaqiyatli islohotning asosiy shartlaridan biri bu banklarni qisman emas, balki to'liq xususiylashtirishdir.

To'rtinchidan, davlat ishtirokidagi banklarni xususiylashtirish va isloh qilish Real sektor korxonalarini bilan tandemda iqtisodiy o'zgarishlar samaradorligi uchun muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, davlat ishtirokidagi korxonalarini xususiylashtirish va isloh qilish ularning iqtisodiy istiqbollari oshiradi va davlatning banklarga aralashuvini kamaytiradi.

Beshinchidan, o'tish davrida kredit olish imkoniyatini cheklamaslik, shuningdek moliyaviy imkoniyatlarni ta'minlash maqsadida ayrim banklardagi davlat ulushini saqlab qolish maqsadga muvofiqdir.

Strategiya doirasida keyingi besh yil davomida bank-moliya tizimini isloh qilish va rivojlantirishning to'rtta yo'nalishi belgilandi. Xususan: bank tizimining samaradorligini oshirish banklarning iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sirni kuchaytiradi; banklarning moliyaviy barqarorligini oshirish rejalashtirilgan islohotlar muvaffaqiyatining asosiy omili va bank tizimiga ishonchni saqlab qolishdir; bank xizmatlaridan foydalanishning kengayishi aholi va tadbirkorlarning, shu jumladan kam ta'minlangan segmentlarning (kam ta'minlangan jismoniy shaxslar, qishloq aholisi, mikro va kichik firmalar) asosiy bank xizmatlariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishni nazarda tutadi; bank tizimidagi davlat ulushining pasayishi tizimni tubdan isloh qilishning muhim tarkibiy qismidir. Banklar faoliyatini tijoratlashtirish strategiyasidan kelib chiqib, ularning biznes modelini o'zgartirish va mijozlarga yo'naltirilganlikni oshirish, banklarning korporativ boshqaruvi va tavakkalchilikni boshqarish tizimini takomillashtirish, xizmatlar spektri va sifatini kengaytirish, xalqaro moliya institutlari va maslahatchilarni jalb qilish orqali davlat ishtirokidagi barcha banklarni o'zgartirish amalga oshiriladi. Bank tizimidagi bunday tizimli va izchil ishlar davlatning yanada iqtisodiy barqarorligini ta'minlaydi. O'zbekistonning tijorat banklari bugungi kunda

iqtisodiyotning vaqtincha bo'sh turgan mablag'larini jalb qiladigan va jalb qilingan mablag'lar hisobidan korxonalar, xususiy tadbirkorlik va aholining moliyaviy ehtiyojlarini qondiradigan o'ziga xos kredit institutlari hisoblanadi. Ixtisoslashuvdan uzoqlashish va bank faoliyatini universallashtirishni chuqurlashtirish bilan bog'liq bank tuzilmasida tendentsiyaning mavjudligi bank operatsiyalarining mazmunini va kredit munosabatlarining mohiyatini oldindan belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Robert E. Wright, NYU Money and Banking/ Publisher: Saylor Foundation. 2012. 233 so'm
2. Gamza V. A. bank faoliyati xavfsizligi: universitetlar uchun darslik / V. A. Gamza, I. B. Tkachuk, I. M. Jilkin. 3-nashr., qayta ko'rib chiqilgan va qo'shilgan Moskva: Yurayt, 2022. 513 s.
3. Joshua Rosenbaum, Joshua Pearl, Joseph R. Perella (Foreword by), Joshua Harris (Afterword by) Investment Banking: Valuation, LBOs, M&A, and IPOs, 3rd Edition. 2020. - 512 p.
4. O 'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to' g 'risida: o' zbekiston Respublikasi Qonuni: o 'zbekiston Respublikasining 2019-yil 11-noyabrdagi "o' zbekiston Respublikasi Markaziy banki to ' g ' risida "gi o' zbekiston Respublikasi Qonuniga o 'zgartish va qo ' shimchalar kiritish haqida"gi o' rq-582-sonli Qonuniga muvofiq yangi tahrirda qabul qilingan.
- URL: <https://lex.uz/acts/72252> (kirish sanasi 26.10.2023).
5. Banklar va bank faoliyati to ' g 'risida: o' zbekiston Respublikasining 1996-yil 25-apreldagi 216-i-sonli Qonuni: o 'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan. URL: <https://lex.uz/ru/docs/4581971> (kirish sanasi 30.10.2023).
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki: rasmiy veb-sayti. - URL: <https://cbu.uz/ru> (kirish sanasi: 28.10.2023).
7. O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi: rasmiy veb-sayt. - URL: <https://www.mf.uz> (kirish sanasi: 27.10.2023).